

ONDARA: CANVIS DESPRÉS DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS. (I)

Enrique Martínez Ibáñez i Albert Fort Navarro

1.- Abans de l'expulsió: la situació general de la casa de Cardona i de Ruiz de Lihori, senyors d'Ondara.

En 1609, quan els moriscos són expulsats d'Espanya, el marquès de Guadalest posseïa, entre altres llocs, Ondara. En aquest moment el detentor del títol era En Sancho de Cardona, "olim D. Felipe". El marquesat era el resultat de la unió de dues importants famílies de la noblesa valenciana: els Ruiz de Lihori, l'origen dels quals és aragonès, i els Cardona, de procedència catalana. Es va portar a terme, aquesta unió, pel matrimoni entre N'Alfons de Cardona i Na Isabel Ruiz de Lihori. D'aquest matrimoni va nàixer En Sancho, qui uniria ambdues famílies.

L'origen dels Cardona, dels quals ens ocupem en el present article, s'ha de buscar al començament del segle XV. Cap a 1407 N'Alfons d'Aragó i Foix,¹ conegut com el primer duc de Gandia o també amb el sobrenom del "vell", s'estava aproximant a la tardana edat de 80 anys i ell i la seua muller, Na Violant d'Arenós, degueren sentir nostàlgia de veure un nen petit rodant una altra volta per tots els racons del seu palau. Doncs, el duc va decidir comprar aquest capritx. Es podria fer altra interpretació d'aquest fet enregistrat en els documents: podria tractar-se d'una operació calculada amb més fredor, un assumpte d'estratègia patrimonial, els detalls de la qual desconeguem. De totes maneres, siga quin fóra el motiu, el duc pactà amb el seu gendre, En Joan Ramon Folch, Comte de Cardona i amb la seua filla Na Juana, esposa del comte, que ja que ells tenien tres fills, a saber-ne: Joan Ramon, Alfons i Hug, els deixaren tenir amb ells a Hug, el menor. A canvi el dotarien amb una sèrie de territoris, que d'altra manera recaurien en altres fills del duc. Així es va fer; els dies 19 i 23 de maig de 1407 es firmaren els documents pels quals Hug havia de criar-se amb els seus avis materns, per a la qual cosa havia de ser lliurat a ells abans de dos anys. En contrapartida, a la mort dels ducs rebria els següents territoris i drets:

- Castell i lloc de Calasanz.
- Castell i lloc de Acamuy o Sanui; aquest i l'anterior als límits del comtat de Ribagorça.

1. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 11, p. 173 a 182

- Castell i lloc de Castellsent, fora dels límits del comtat de Ribagorça.
- Castell i lloc de Ondara, dins dels límits del seu comtat de Dénia, que comprà el duc a mossèn Lucas Bonastre, cavaller.
- Els llocs del Reial, Benipeixar, l'Alqueria Nova, Beniopa i Alcodar, que foren comprats pel duc a mossèn Joan Gascó i el lloc de Beniquena, que el comprà a Pelegrí de Montagut; tots ells als límits de Gandia.
- El duc cedeix també els drets que té sobre els llocs de Spadella, Toga i altre lloc de la baronia d'Arenós, que no podran fer-se efectius perquè els tenia lliurats en penyora a la noble mare del noble mossèn Jiménez Pérez d'Arenós, mentre no satisfera les quantitats per les que foren entregats.
- 6.000 lliures barceloneses per les quals el pare del duc, l'infant En Pere, va merèixer del senyor Rei En Pere el títol de compra mitjançant carta de gràcia, del castell i vila de Guadalest juntament amb algunes alqueries de la vall.
- Tots els territoris en franc i lliure alou i amb l'alta i baixa jurisdicció.
- N'Alfons mantindria l'usdefruit de tots aquest béns mentre visquera.

N'Hug de Cardona degué rebre aquests territoris. Encara que no tenim constància que li foren entregats tots, sí que sabem que va rebre els següents: Guadalest i la seua vall, Ondara, els llocs esmentats de l'horta de Gandia i, a la mort de sa mare, Calasanz i Sanui a Ribagorça, si bé a aquests dos els perdem la pista, i per últim, Confrides.

N'Hug es va casar, en 1427, amb Na Blanca de Navarra, néta del rei Carles II de Navarra, la qual aportà al patrimoni de la casa senyorial alguns territoris d'aquell regne. El matrimoni va tenir com a hereu En Joan de Cardona, que també va rebre vinculat el títol d'Almirall d'Aragó. Aquest es casà amb Na Maria de Fajardo,² filla del noble cavaller Alfonso Yáñez Fajardo, "adelantado mayor" del Regne de Múrcia i de Na Maria de Quesada. El matrimoni es va celebrar per poders en 1466 i la dot de l'esposa fou de 2.500 florins d'or (27.500 sous) o el que ve a ser el mateix, 1.100.000 maravedís, valor que reuní aportant, a més a més de diner al comptat, aixòvar domèstic, joies, ramat i un "juro" (la mena de deute públic de l'època) de 250.000 maravedís amb la seua pensió anual de 25.000 maravedís.

En Joan de Cardona va morir a Ondara, 36 anys després, el 6 de febrer de 1502, pocs dies després d'haver venut a la Duquessa de Gandia els llocs de Real, Beniopa, Benicanena i Benipeixcar, situats a l'horta de Gandia. Alguns anys abans havia redactat el seu últim testament, el 13 de desembre de 1479,³ en document rebut pel notari Ramon de Lletrat i el seu contingut, en síntesi, era el següent:

2. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 11, p. 76 - 89

3. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 30, p. 310 - 322v i ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 306, p. 1v i 318 a 334v

- Dels seus béns havien de pagar-se tots els deutes que tenia en el moment de la seua mort.
- Deixava 1.500 florins (16.500 sous) per a la seua sepultura i per a la celebració de 10.000 misses per la seua ànima.
- La devolució de la dot i el “creix” a la seua esposa.
- 10 timbres (equivalents a 100.000 sous) per a la seua filla Na Blanca en concepte de dot per al matrimoni, i si no es casava, una renda anual de 3.000 sous.
- A Joan Cardona, el seu fill, les terres de Navarra, que són les valls de Caparoso, Caseda i la terra d’Avezqua i les rendes de la vall de Salazar. Però l’hereu ha de pagar tots els deutes corresponents, en especial:
 - A Graziana de Unze i a Maria de Unze, filles de Pedro Martínez de Unze, a cadascuna, cada any, 5 cafissos de blat i 10 timbres.
 - La constitució d’un beneficiari a la capella familiar de la Catedral de Pamplona amb una dotació de 10 lliures a l’any.
 - A Pedro de Unze, 10 cafissos de blat a l’any i una paga de 500 timbres.
- Si En Joan no obtinguera aquest llegat, en compensació li correspondrien 4.000 sous de renda anual, equivalents a una propietat de 6.000 florins.
- Cap dels seus fills podrà contraure matrimoni sense l’autorització de sa mare, la viuda.
- Na Maria Fajardo, l’esposa del duc, conservaria l’usdefruit, si es mantenia casta i sense marit.
- S’anomena hereu universal al seu fill N’Alonso.

Com hem vist el successor en aquest vincle fou N’Alonso de Cardona. Aquest es va casar amb Na Isabel Ruiz de Lihori. Van tenir com a fills a En Sancho, el primogènit i successor d’ambdues cases; a En Juan, el que anys després, en sobreviure al seu germà major, transmetria el vincle; a més a més, van nàixer d’aquest matrimoni tres filles: Na Maria, Na Catherina i Na Joana. Els territoris que la família Ruiz de Lihori aportà al marquesat de Guadalest foren: les viles de Riba-roja,⁴ Betxí i Gorga i les valls de Seta i Travadell.

No coneixem el contingut del testament de N’Alfons, per no figurar entre els documents consultats, però sabem que és del 27 de novembre de 1534 i que ell fou soterrat el primer dia de desembre del mateix any. Sí que disposem del testament de Na Isabel, que fou dictat el 2 d’agost de 1507;⁵ ella va morir en 1508;⁶ el contingut de les seues últimes voluntats és, en síntesi, el següent:

4. Aquesta baronia hagué de ser rescatada en 1566 per En Sancho després d’un llarg i costós plet que s’inicià en 1500 per Na Isabel, mare d’En Sancho.

5. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 306, p. 335 a 347v

6. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 2790

- Vol ser soterrada a l'església del monestir de S. Francesc de València, a la capella i sepultura de N'Alfons.
- Que es paguen els deutes que tenia en el moment de la seua mort.
- Que es diguen 5.000 misses.
- 3.500 sous a l'església de Betxí, a càrrec de l'herència del Vescomte de Gayano, el seu avi.
- Una imatge de plata de 9 marcs de pes per al monestir de Montserrat de Barcelona.
- 10.000 florins (110.000 sous) a Na Maria Cardona, la seua filla, quan complisca els 20 anys o per a casar-se.
- 100 lliures de renda i propietat de 30.000 sous per al seu fill En Juan de Cardona.
- Una dobla per a la seua filla Na Catherina.
- Una dobla per a la seua filla Na Joana, monja del monestir de Santa Clara de Xàtiva.
- 5.000 sous per a Beatriz de Mur, donzella criada, per al seu matrimoni.
- 75 lliures (1.500 sous) per al matrimoni de la seua donzella Esperanza.
- La llibertat per a Beatriz, esclava negra.
- La llibertat per a Juan, esclau negre.
- La llibertat i 20 lliures (400 sous) per a casar-se a Agreseta, esclava.
- L'usdefruit és per al seu marit, N'Alonso.
- L'hereu universal és En Sancho.

Tanmateix aquestes propietats no arribaven a En Sancho totalment lliures de càrregues. En el testament ja s'indica que de l'herència s'han de pagar els deutes, encara que no es detallen, ni es quantifiquen. Entre 1535, a penes mort N'Alfons, i 1541 s'entaula un plet⁷ entre En Sancho i els creditors de les baronies de la casa de Cardona. En la documentació que registra el procediment del plet primer es constata el vincle establert sobre les propietats de la casa senyorial; constatació que ja provoca les protestes dels creditors, ja que per a ells la vinculació de les propietats del noble significa no poder executar⁸ els béns adscrits als seus préstecs. Però després es planteja que entre els censals n'hi ha molts que estan sindicats a les universitats i aljames dels diferents territoris, les possessions de les quals no estan vinculades, per la qual cosa els creditors intentaran cobrar-se els seus crèdits d'elles, executant les seues propietats. En Sancho protesta i addueix el següent:

- Que no són certes les sindicacions, que els censals es carregaren per necessitats dels senyors, des de N'Hug fins N'Alfons, que les

7. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 11, p. 183 - 212

8. S'entén per executar béns l'embargament de propietats per l'impagament de deutes.

universitats i aljames no reberen res d'ells, i en conseqüència no és lícit que se'ls cobre pels deutes dels seus senyors.

- Que ell no respon d'eixos deutes car tota l'herència no vinculada ha sigut gastada en les comandes testamentàries.
- Que si es fan segrests (execucions, és a dir, embargaments de béns) contra els habitants, les viles es despoblaran i resultaran tots, senyor i creditors, perjudicats en els seus interessos, puix no podran acabar de cobrar.⁹
- Que és impossible que els habitants de les viles paguen els deutes puix gairebé tots els habitants d'Ondara han passat a terres de moros, per incursions pirates en la costa, el mateix ha ocorregut a Guadalest, on es despoblaren de 60 a 80 cases, i en l'horta de Gandia, i com a resultat ni tan sols es poden pagar els fruits que pertoquen al senyor.
- Que les sindicacions s'han fet sense l'autorització legal, per tractar-se de territoris vinculats, aquestes no es podien fer.

Si reprenem la nostra línia argumental, En Sancho Cardona i Ruiz de Lihori és el nou detenedor del vincle de les dues cases, Almirall d'Aragó i, a partir de 1542, marquès de Guadalest. Però aquests títols tan il·lustres amagaven una realitat no tan satisfactòria. Ja hem vist com En Sancho fa esforços per a deslliurar-se dels deutes dels seus avantpassats immediats. Els creditors han intentat cobrar-los embargant les propietats dels seus vassalls; el senyor, en la seua argumentació processal, no dubta en dibuixar un panorama de despoblació i de reducció substancial de les seues rendes senyoriales; si bé no s'ha de deixar de tenir en compte que aquesta argumentació forma part d'una justificació de la impossibilitat de fer front als seus deutes, en el context d'un plet interposat pels seus creditors.

Un altre exemple de les dificultats de la casa senyorial el trobem en 1548 quan els creditors d'En Joan i Na Maria Fajardo i de N'Alfons i Na Isabel pretenen cobrar d'En Sancho, com a hereu d'aquests, els deutes que contragueren aquells. De nou, els creditors intenten rescabalar-se dels impagaments executant els béns dels habitants de les valls de Guadalest, Confrides, Seta i Travadell i de les viles de Gorga, Betxí i Ondara.¹⁰ En Sancho planteja que és hereu a benefici d'inventari i que ell no té cap bé dels seus pares, que tots els gastà en les comandes testamentàries, que l'única cosa que té són els béns vinculats. Afirmar que fins i tot les cases que va heretar es vengueren per a pagar els deutes de l'herència i la resta de béns foren molt escassos, malgrat la qual cosa pagà a diversos creditors entre 18 i 20.000 ducats. Afirmar que els creditors dels seus pares i avis són molts i que els deutes sumen una renda anual de 80.000 sous (uns 4.000 ducats) i, a més a més, hi ha pensions endarrerides per més de 50.000 ducats. Amb aquestes quantitats està clar que els habitants d'aquestes poblacions no poden fer front als pagaments, a més de satisfer els fruits del senyor.

9. Un raonament d'una lògica senyorial exemplar: la renda del senyor era en funció dels habitants de la seua senyoria; si el senyor perdia la font de la seua riquesa, tot l'entramat creditici quedaria paralitzat.

10. ARV RA Procesos, parte 2ª, letra Sap, núm. 34, p. 10-20

Una altra pinzellada més en aquest quadre: en 1568 En Sancho, junt al seu fill En Cristóbal, devien a En Francisco de Aragón i a la seua esposa Àngela Cárdenas i de Velasco, ducs de Segorb i de Cardona, la quantitat de 3.382 lliures 6 sous i 8 diners. Per a poder pagar-les se'ls cediren els drets que aquells tenien sobre les baronies de Betxí, Guadalest i Confrides dels anys 1569, 70 i 71, malgrat que la recaptació de les rendes d'aquests llocs havia estat cedida per contractes a arrendadors, col·lectors i procuradors, conculcant-se, aleshores, els drets d'aquests últims sobre les mateixes.¹¹

Amb anterioritat al primer plet ressenyat, En Sancho havia contragut matrimoni i va elegir bé, tant en categoria social com econòmica: la seua esposa era Na Maria Colón filla dels molt il·lustres senyor En Diego Colón, almirall de les Índies i la virreina Na Maria Toledo, la seua esposa i néta d'En Cristóbal Colón, el descobridor d'Amèrica. Els capítols matrimonials¹² es van signar per poders a Barcelona el 3 de setembre de 1543; els poders de Na Maria foren firmats a Sevilla el 9 d'agost del mateix any. La dot fou de dotze "cuentos"¹³ de maravedís,¹⁴ equivalents a 32.000 ducats o a 672.000 sous valencians, que aportà de la forma següent:

- 8 "cuentos" de propietat en un "juro" que li atorgà l'emperador, a 8.000 per mil, com és costum a Castella, o siga, a un "cuento" de renda anual.
- 3 "cuentos" que li ha de donar el seu germà En Luis Colón, per dot de l'herència del seu pare En Diego, dels béns de les Índies. S'havien de pagar en 4 anys a 2.000 ducats per any, començant l'1 de gener de 1546.
- Un "cuento" en or, joies i altres adreços.

Com era el costum en el cas d'esposes verges el marit aportava un augment o "creix", que en aquesta ocasió suma la quantitat de 6.000 ducats. Aquesta suma es garantia amb tots els béns d'En Sancho, en especial sobre les viles de Betxí i Ondara, i haurà de ser tornada a Na Maria en els casos previstos per la llei, com en el supòsit de quedar-se viuda. D'aquest matrimoni van nàixer En Cristóbal, En Luis i Na Maria.

En Sancho va fer el seu últim testament¹⁵ el 20 de febrer de 1570, que fou publicat després de la seua mort el 23 d'agost de 1573. La seua esposa, Na Maria Colón va fer el testament el 7 de febrer de 1560 i es publicà després de la seua mort el 8 d'agost de 1564.

El successor en el marquesat fou En Cristóbal i durant el seu senyoriu les finances foren de mal en pitjor. Per a alleugerir la seua situació econòmica, es casà amb N'Anna Centelles i firmaren capítols matrimonials¹⁶ el 19 de març de 1570, en acta rebuda pels notaris Melxor Sentell i Joan Esteve Gironella. La dot estava valorada en 7.350 lliures (147.000 sous), amb un "creix" de la meitat del valor de la dot, que aniria rebent En Cristóbal conforme ho anara obtenint N'Anna de les seues rendes en l'estat d'Oliva.

11. ARV RA Procesos, parte 1ª, letra S, núm. 299

12. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 1422

13. Un cuento equival a un milió.

14. Un ducat és igual a 375 maravedís, aleshores els dotze milions són 32.000 ducats, que passats a sous valencians, a 21 sou el ducat, resulten 672.000 sous.

15. ARV Procesos de Madrid, letra F, núm. 173, p. 624v i seg.

16. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 1422

En 1580, quan ja havia rebut 7.000 lliures de la dot, aquesta va ser augmentada en 5.000 lliures més, de manera que al final quedà en 12.350 lliures de les que En Cristóbal havia d'augmentar el 50 %, aleshores el que quedaria en poder de N'Anna faria un total de 18.525 lliures (370.500 sous), si bé eren usufructuades pel seu marit. Aquesta injecció econòmica fou insuficient per a endreçar la malmesa economia d'En Cristóbal i es va veure obligat a demanar el segrest de les seues possessions per a fer front als seus creditors. El segrest era un privilegi al qual es podien acollir els detentadors de béns vinculats. Es tractava d'un procés legal pel qual els béns vinculats es posaven sota l'administració d'un segrestador anomenat per la justícia règia. Les rendes produïdes per aquests béns en segrest es repartien entre els creditors, però abans es reservava per al noble titular del vincle una quantitat que es considerava necessària per al manteniment de la seua dignitat; dita quantitat es denominava aliments. Del segrest que estem tractant es reservaren 1.500 lliures per als aliments del senyor; la resta de les rendes que es pogueren obtenir serviren per a pagar als creditors uns serveis de deute sens dubte minvats, però al menys garantits.

En Cristóbal va morir el 7 de novembre de 1583,¹⁷ sense deixar descendència. Després de la seua mort, la seua esposa reclamà la seua dot i el creix corresponent, que junts sumaven 18.525 lliures, front la impossibilitat de pagar-lo per l'escassa herència de béns mobles deixada per En Cristóbal, N'Anna Centelles va exigir que se li deslliurara la baronia de Betxí. Aquesta opció quedava invalidada pel vincle que pesava sobre la baronia, que en estar vinculada no podia ser segregada del patrimoni familiar. Per la dificultat de posar-la en pràctica se li pagà amb censals sobre les baronies de Betxí, Riberoja, Ondara, Benidoleig i Gorga i les valls de Seta, Travadell i Confrides.

Després de la mort d'En Cristóbal, es va fer inventari¹⁸ dels seus béns davant el notari Pere Martí a partir del 17 de novembre de 1583 per a la seua posterior venda en pública subhasta ("almoneda en públic encant") a partir del 12 de desembre del mateix any. Va començar amb els béns trobats a la casa de la família situada en València en la parròquia¹⁹ de Sant Esteve al carrer que va de S. Esteve a l'església del Temple.

Com que no va deixar descendència directa, el patrimoni familiar, per a mantenir-se dintre del llinatge, i seguint les lleis i usos que regulaven el dret successori, especificats en el testament vinculador, hauria de passar als germans del titular del vincle, amb preferència dels barons. Com En Luis, el germà d'En Cristóbal, havia mort amb anterioritat, fou Na Maria, la seua germana, la successora en el marquesat. Aquesta casà amb el Comte de Fuentes, senyor de Masia, Mediana, Fuendetodos i Abortón, tots aquests llocs pròxims a Saragossa, dels quals va prendre possessió Na Maria com garantia de la seua dot, que fou de 36.000²⁰ ducats. Els capítols matrimonials es firmaren el 20 de maig de 1581. Poc durà aquest matrimoni i Na Maria va tenir grans dificultats per a recuperar la dot, puix el comte de Fuentes era senyor de molts llocs, però el més pobre de renda de tot Aragó.²¹

17. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 1422

18. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 1422

19. L'Església encara estructurava l'urbanisme d'aquella època; la parròquia vindria a ser l'equivalent a barri o districte.

20. ARV RA Procesos, parte 3ª, núm. 1422 i ARV Procesos de Madrid, letra F, núm. 173, p. 624v i seg.

21. ARV Procesos de Madrid, letra F, núm. 173, p. 674 i segs.

Poc després, en l'any 1584, va contraure segones noces amb En Francisco de Mendoza, que era dels homes més ben mirats i acceptats dels que hi havia a la cort de Felip II i a Castella formava part dels senyors principals i millor nascuts, encara que fora un "segundón" de la família dels Mendoza. El seu pare fou el marquès de Mondejar, Capità General i Virrei del Regne de Granada i més tard Virrei de Nàpols. Sa mare, Na Maria de Mendoza y de Aragón, era germana del duc del Infantado i descendent de "grandes" de Castella i de la casa reial d'Aragó. En Francisco tenia, abans del matrimoni, 9.000 lliures de renda, franques, 5.000 del seu patrimoni i "mayorazgo" i 4.000 de l'encomanda que tenia a Valdepeñas de l'hàbit de Calatrava, amb expectatives d'algun títol i de rendes fins arribar a les 15.000 lliures. Els capítols matrimonials foren discutits per En Joan de Cunyega, comentador major de Castella en representació de Na Maria, qui va oferir, en principi 50.000 lliures de dot, quantitat que no acceptà En Francisco, el qual va exigir, per a acceptar el matrimoni que se li lliuraren tots els estats de Na Maria. Així es va fer i Sa Maiestat atorgà el beneplàcit.

Quan En Francisco va haver de prendre possessió dels estats que rebia com dot, els va trobar de tal manera que la renda que generaven no era suficient per a pagar les càrregues que tenien, en termes actuals diríem que eren deficitaris. A més a més, contínuament s'estaven executant els béns de les baronies i estaven sotmesos a reiterats plets. Al final En Francisco va fer molt mal negoci en no haver acceptat les 50.000 lliures i preferir la titularitat dels estats de Na Maria.

Pels capítols matrimonials, En Francisco es comprometia a pagar a la Duquesa 21.000 lliures, però va haver d'enviar-li molts milers més per a poder mantenir la dignitat corresponent a la casa senyorial i per a fer front a alguns deutes urgents. A més a més, si no era suficient amb els problemes externs, també n'hi havia dintre del llinatge: Na Maria, per a poder prendre possessió de Betxí va haver de tornar-li a N'Anna, viuda d'En Cristóbal, la seua dot, per a la qual cosa va haver de fer servir el diner que En Francisco li remetia des de Castella.

Front aquesta situació en què es trobaven els estats que rebia, s'optà per intentar un procés de segrest; recordem que, si se segrestaven els seus béns, el noble tenia garantida una quantitat de diners que li permetia mantenir la seua dignitat, els aliments, donat que aquesta partida tenia preferència sobre els pagaments als creditors. En 1590, en el procés de segrest, En Francisco reconeix que els deutes dels estats del marquesat de Guadalest eren de 7.830 lliures de pensions anuals de censals deguts i de 1.621 lliures, 16 sous d'altres deutes, el que sumava 9.451 lliures, 16 sous, de les quals, la primera quantitat era anual. Aquests deutes estan causats gairebé tots per En Cristóbal o els seus antecessors. Els esposos, En Francisco i Na Maria, no tenen altres béns en el Regne i no aconsegueixen obtenir res de les seues possessions, ja que cada dia apareixen nous creditors, quasi tots per deutes d'En Cristóbal. Per tot açò es veuen forçats a demanar aliments per poder

sobreviure i afirmen que necessiten per a ells, la família, els seus criats i el manteniment dels seus estats, almenys 6.000 lliures (120.000 sous).

Na Maria va morir el 8 d'agost de 1591.²² El testament el va fer tan sols dos dies abans, estant Na Maria *enferma del cuerpo e sana del entendimiento*, el 6 d'agost en la vila de la Calçada. La mort li va sobrevénir a Las Casas de la Encomienda de Castellanos a l'edat de 36 anys, poc més o menys. Aleshores el marquesat fou assumit per En Francisco, el marit de Na Maria, seguint les condicions acordades en els capítols matrimonials. Però aquesta transmissió no estava clara, presentava problemes legals segons les lleis i usos successoris de béns vinculats.

N'Alfons de Cardona i Na Isabel Ruiz de Lihori van tenir com a fill primogènit a En Sancho com segon a En Joan. En Sancho, com ja hem vist, es casà amb Na Maria de Colón y Toledo i va tenir de descendents a En Cristóbal, En Lluís i Na Maria, però cap d'ells va tenir descendència que arribara a l'edat d'heretar; així aquesta branca de la família, en quedar sense successió, es va extingir. Aleshores, per dret successori, el patrimoni familiar hauria de revertir en la segona branca del llinatge, la d'En Joan. Aquest es casà amb Na Lluïsa de Borja i va tenir com a successors a En Felip, N'Antoni Na Blanca de Cardona i de Ferrer, Na Joana de Cardona i de Santoyo, Na Hierònima i altres que moriren sense descendència. Era En Felip a qui li corresponia continuar els vincles de les famílies Cardona i Ruiz de Lihori.

Ja abans de la mort de Na Maria, s'havia entaulat un plet per la successió entre les dues branques de la família. Només va morir En Cristóbal, com En Lluís ja havia mort i l'herència dels vincles corresponia a Na Maria, En Felip considerà que com aquesta era dona no havia de succeir en els vincles, en conseqüència entaulà plet²³ per ells. El primer plet s'inicià davant la Reial Audiència per la casa de Lihori el 19 de novembre del 1583 i per la casa de Cardona el 24 dels mateixos mes i any. Durà 6 anys, 6 mesos i 3 dies fins el 27 de juny de 1590, dia en què es publicaren les sentències condemnatòries per a En Felip: l'herència sí que podia pertànyer a una dona i, en conseqüència, Na Maria va posseir els esmentats vincles fins la seua mort. Les despeses que va haver de fer En Felip en aquests plets foren molt elevades, fins i tot va haver d'anar dues ocasions a Madrid, a pesar que ell no tenia cap bé, tan sols els que li havia constituït en dot la seua esposa, Na Isabel Bas, per la qual cosa va haver d'empenyorar-se per quantitats importants de censals i violaris. La suma de les despeses fou de 4.000 lliures.

Quan va morir Na Maria, En Felip inicià de nou els plets per aconseguir l'herència dels vincles de les dues cases. El 17 d'agost de 1591 sol·licità la possessió de tots els béns de les dues cases i el 7 de setembre del mateix any se li va ordenar per la Reial Audiència prendre possessió dels béns de la casa de Lihori, exceptuant Riba-roja, per a la qual es va donar un terme de 20 dies per a aportar testimonis sobre la seua propietat. Els béns de la casa de Cardona no els va obtenir tan fàcilment. Van haver d'encetar-

22. ARV RA Procesos, part 3ª, núm. 2780

23. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 306, p. 1 - 43

se una sèrie de plets entre En Felip i En Francisco per la possessió dels esmentats vincles; plets que duraran uns quants anys i durant els quals es recorrerà a tots els mitjans imaginables. Al final En Felip, després de 15 anys, 8 mesos i 17 dies de plets, es va fer amb totes les possessions i títols, exceptuant el d'Almirall d'Aragó, que havia posseït En Sancho i després Na Maria. Ondara, junt amb Confrides i Guadalest s'obtingueren per sentència del 25 de juny de 1598.²⁴ El cost dels plets sumà 41.800 lliures i per a fer front a aquestes quantitats no fou suficient amb la renda dels seus estats i amb la dot de la seua esposa, únics béns dels que disposava. En conseqüència es va haver d'endeutar amb censals i violaris, que segons la seua pròpia declaració assoliren la xifra de 36.462 lliures 6 sous i 8 diners, els quals venien a suposar unes pensions de 2.623 lliures i 10 diners anuals. Seguint la declaració del mateix En Felip, els censals que havia de pagar carregats pels seus antecessors produïen unes pensions al voltant de 10.000 lliures i els ingressos que generaven els seus estats eren de 16.000 lliures anuals. Poc li quedava per a fer front a les seues necessitats: unes 3.400 lliures, poc més de la meitat del que sol·licitaren en concepte d'aliments En Francisco i Na Maria en el seu procés de segrest de 1590; encara menys si tenim en compte que en els anys posteriors anaren apareixent nous deutes que no havien sigut comptabilitzats. En un altre document posterior,²⁵ el mateix marquès ens diu que per a fer front a les despeses dels plets es va carregar amb censals i violaris que produïen unes pensions de 7.825 lliures 4 sous i 10 diners, inclosos els càrrecs que li corresponia pagar com a successor del creador del vincle.

El 16 de gener de 1601 es va signar un acord entre En Felip i Joan Benet Bonium, comerciant, pel qual el segon portaria l'administració dels estats del primer i l'arrendament de Riba-roja, l'acord serà rubricat per N'Antoni, germà d'En Felip, com presumpte hereu dels estats esmentats. Per aquest acord, Benet rebria dels arrendadors les quantitats per les quals estaven arrendats els drets de les baronies i s'obligava a pagar les xifres que estaven ressenyades en un memorial adjunt al contracte. Aquest contracte conté entre altres les següents condicions:

- Benet sols pagarà les quantitats esmentades en el memorial.
- Les liquidacions es faran mes a mes.
- El marquès de Guadalest es farà càrrec de tots els deutes que no consten en el memorial i farà front amb els seus mitjans a tots els plets que s'establesquen contra els territoris dels seus estats pels creditors.
- Benet pren l'arrendament de Riba-roja, en les condicions normals. D'aquest arrendament s'exceptuaran els serveis personals, els presents de Nadal, que consistien en gallines i llenya i els instruments i llocs per a treballar la seda.

24. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 69

25. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 69v.

- El senyor pagarà 50 lliures com ajuda al salari del “col·lector”.
- El contracte és per quatre anys i si durant aquest temps els preus dels arrendaments baixaren, es disminuiria la quantitat a pagar per Benet.
- Si els fruits de Riba-roja no assoleixen les xifres estipulades, del que falte es farà càrrec el senyor.
- El salari de Benet serà de 450 lliures que haurà de pagar el senyor.
- El memorial és el següent:

ENTRADES

- Arrendament d'Ondara: 3.150 lliures, de les quals es resten 150 com a pagament d'obres i altres despeses; queden 3.000 lliures.
- Arrendament de Guadalest: 2.550 lliures, de les que es resten 150; queden 2.400 lliures.
- Arrendament de Gorga i de les valls de Seta i Travadell: 3.550 lliures, de les quals es paguen 500 lliures; resten 3.050 lliures.
- Arrendament de les valls de Guadalest i Confrides: 2.500 lliures, no es resta cap quantitat.
- Pels fruits de Riba-roja: 7.500 lliures, de les quals es paguen 450 a Benet i 50 al col·lector; resten 7.000 lliures.

TOTAL 17.950 lliures.

EIXIDES (pagaments i despeses)

- Tots els mesos, 575 lliures per a les despeses ordinàries del senyor i de la seua casa.
- Tots els mesos, 100 lliures per a pagar deutes.
- Tots els mesos, 57 lliures, 11 sous i 8 diners per a pagar salaris dels criats de València.
- La suma anual d'aquestes tres partides és de 8.791 lliures.
- Per a pagar censals:

Gener	689 l.	5 s.
Febrer	655 l.	
Març	632 l.	8 s.
Abril	348 l.	7 s.
Maig	606 l.	5 s.

Juny	283 l.	9 s.
Juliol	547 l.	17 s.
Agost	655 l.	16 s.
Setembre	532 l.	1 s.
Octubre	278 l.	7 s.
Novembre	197 l.	2 s.
Desembre	333 l.	10 s.

- La suma anual de les pensions dels censals és de 5. 759 lliures i 7 sous.
- Per a pagar al síndic de la Generalitat: 1.056 lliures i 5 sous anuals.
- Per a pagar a la comtessa d'Albaida: 800 lliures cada any.

TOTAL ... 15.406 lliures 12 sous (en el document apareix registrat un total de 15.792 lliures 19 sous, sense que els càlculs correctes donen eixa quantitat).

El resultat seria un suposat superàvit, que xifrem al voltant de les 2.500 lliures, però els creditors continuen apareixent per totes les parts, amb les seues exigències.

En l'any 1606, En Felip està desesperat per la situació econòmica; no sap com solucionar els múltiples problemes que té i intenta vendre alguna de las possessions que té vinculades, però compta amb l'oposició del seu germà, N'Antoni, que, com a hereu de la casa i dels vincles, car En Felip no tenia descendència, es sent perjudicat per les pretensions d'aquell. S'entaula un plet entre els dos germans;²⁶ de nou un plet patrimonial, entaulat en el sí mateix de la família, gravarà amb les despeses judicials les ja de per sí compromeses rendes senyoriales.

En resum, les rendes que provenen dels drets senyoriales dels estats de la casa, malgrat que aquesta constitueix un important patrimoni en el context del regne, no eren suficients per a cobrir les despeses a què estaven obligats tan sols pel manteniment de l'ostentació que es considerava adient per a l'estatus d'una família de la noblesa valenciana d'aquest rang. Simplement per a mantenir aquest tren de vida, socialment necessari, el titular de la casa senyorial s'endeuta i fins i tot força als seus vassalls a endeutar-se en el seu nom. Els deutes obliguen als senyors a entrar en plets, per a defensar-se de l'empait dels creditors o per a, a través del segrest, garantir-se un mínim de rendes. Però els plets també suposen noves despeses, que graven unes rendes ja insuficients. A més a més, a les famílies nobiliàries se'ls obre un nou front judicial, en aquesta ocasió intern. La vinculació,

26. ARV Procesos de Madrid, letra S, núm. 306

totes les seues normes i usatges, anaren sorgint amb el propòsit de mantenir el patrimoni en el sí del llinatge nobiliari, de manera que l'erosió del temps, les vicissituds successòries o l'envit de la nova economia mercantil i monetaritzada no deterioraren la posició social dels llinatges nobiliaris. Però al concentrar l'herència vinculada en un sol successor, donaren lloc a greuges entre els exclosos i també a complexes situacions successòries, quan s'extingien sense descendència branques senceres del llinatge. Aquests problemes plantejaven el fonamental assumpte de la titularitat de la propietat que permetia la recaptació de la renda, i garantia la posició social. Es resolien en complexos, llargs i costosos plets, que contribuïen a deteriorar encara més la situació econòmica del titular de la senyoria i a comprometre'n el futur. Els càrrecs i títols de la cort, la protecció reial i l'oportú enllaç amb famílies més poderoses i de patrimonis més sanejats apareixien com possibles solucions temporals més o menys duradores. Perquè quedava fora dels plantejaments d'aquesta noblesa un canvi en la manera de gestionar els seus estats. A més a més, la vinculació impedia la venda de part del patrimoni, amb el valor de la qual es podria haver sanejat els comptes de la casa, liquidant els deutes i fent innecessaris futurs augments de l'endeutament. Per a la noblesa, el patrimoni és una font de rendes; a penes participa en la seua gestió. Les terres són explotades per famílies camperoles, que les posseeixen en un règim que a quasi tots els efectes és de propietat, a canvi de satisfer al senyor censos i altres obligacions anuals; els drets senyoriais són arrendats a financers i comerciants, que entreguen al senyor la quantitat acordada en subhasta i s'encarreguen de recaptar entre els camperols de la senyoria els drets senyoriais;²⁷ i en aquest cas veiem com En Felip deixa en mans d'un administrador la gestió de les seues rendes, les que li cobren recaptadors negociants als camperols que posseeixen les seues terres. Analtzarem en el pròxim apartat de l'article amb més detall la quantia i la composició de la renda senyorial.

2.- La renda senyorial: els arrendaments

2.1.- Abans de l'expulsió dels moriscos

En el segle XVI l'arrendament de les baronies es va convertir en una pràctica habitual i les possessions del marquès de Guadalest no són una excepció a aquest costum. Els nobles se'n van a viure a las ciutats i deixen les seues senyories, primer en mans d'administradors i més tard arrenden el cobrament dels drets i les rendes senyoriais, d'aquesta manera els resulta més fàcil i còmoda la supervisió de les seues possessions, ja que sols hauran de controlar a l'arrendador i no a tots els habitants de la senyoria, tasca que queda en mans de l'arrendatari si vol obtenir benefici. Amb aquest usatge, els nobles es desentenien cada vegada més dels habitants de les seues possessions i es feien paulatinament menys partíceps en el procés econòmic i social.

27. La diferència entre el que avancen al senyor i el que recapten entre els camperols és el benefici de l'arrendatari.

A partir de distints documents disposem dels imports de l'arrendament dels drets senyoriais d'Ondara a principis del segle XVII.

- 1a.- Entre 1600 i 1605 tenim dades de tres arrendaments quatrienals,²⁸ si bé ignorem si efectivament duraren el temps estipulat, que munten, per ordre cronològic: 2.050 lliures, 1850 lliures i 1800 lliures. Aquestes xifres són les corresponents al pagament de l'arrendador, a més a més el senyor rebia altres ingressos procedents dels serveis i de la jurisdicció, que en el cas d'Ondara era sols la civil. Per altra part s'havia establert un pacte entre el senyor i els habitants de la vila pel qual aquests es comprometien a pagar els censals que estaven sindicats per la universitat i aljama, encara que hagueren sigut carregats per a satisfer necessitats del senyor i no dels habitants de la senyoria. Per aquest pacte els moriscos d'Ondara es comprometien a pagar 1.887 lliures, 4 sous i 7 diners a l'any, aquesta quantitat es repartia entre els mateixos mitjançant una "taxa" que es calculava en relació al valor de les cases i les terres de cada família morisca.
- 2a.- Altre document d'inicis de gener de 1601, que ja hem analitzat en l'anterior apartat, ens mostra com En Felip firmava un contracte d'administració amb Joan Benet pel qual aquest es feia càrrec dels estats del marquesat de Guadalest. En ell se'n diu que cobraria de l'arrendament d'Ondara la quantitat de 3.150 lliures, de les quals se'n deduirien 150 per despeses diverses. S'entén que en aquesta quantitat s'inclouria la part que donaven els moriscos per a fer front al pagament de les pensions anuals dels censals dels quals hem parlat en el punt anterior, en aquest cas la xifra d'aquest document és un 34% inferior a de l'anterior: sols unes 1.263 lliures.
- 3a.- En una altra ocasió²⁹ es diu que anteriorment a l'expulsió dels moriscos s'obtenien d'Ondara, incloses Vinyals i Pinella, 2.500 lliures. En aquest cas s'infereix que no està inclosa la quantitat que s'obtenia per a pagar els censals del què responien els moriscos.
- 4a.- Per últim, tenim una altra dada,³⁰ ens diu que Ondara s'arrendava a Joan Alvares, abans de l'expulsió, per 3.190 lliures, compreses 1.550 que pagaven els moriscos per a abonar les pensions dels censals.³¹ El que resulta un arrendament net de 1.640 lliures, un poc inferior a la quantitat mostrada en el primer punt.

D'aquestes dades es pot concloure que la vila d'Ondara s'arrendava, abans de l'expulsió per una quantitat que oscil·lava entre 1.263 i 2.500 lliures i que, a més a més, els moriscos participaven en el pagament de les pensions dels censals que havia d'abonar el senyor en una quantitat que variava entre 1.550 a 1.887 lliures, 4 sous i 7 diners i que s'afegia a la seua càrrega fiscal-senyorial. A aquest últim pagament s'havia arribat per un pacte entre el senyor i els seus vassalls moriscos en una data indeterminada, entre els

28. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 30 r.

29. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 268-271

30. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 322 i segs.

31. Aquest pagament es va documentar el 17 d'abril de 1.608

últims anys del segle XVI i els primers del XVII, i suposava doblar la càrrega fiscal senyorial ordinària que gravava als moriscos.

2.2.- Després de l'expulsió dels moriscos

1a.- Després de l'expulsió, en 1610,³² Ondara fou segrestada per la Reial Audiència anomenant-se auditor al doctor Francés Hierony Leo, essent substituït després pel noble En Ramon Sans; escrivà Alfons Blanes, notari de la Reial Audiència; i segrestador al notari Pere Lois Bonilla. En aquell any es va obtenir de l'explotació de la vila 1.951 lliures, 14 sous i 2 diners, quantitat de la qual s'havia de detraure, per despeses del segrest, 218 lliures, 15 sous i 11 diners, de manera que la rendibilitat neta resultà ser de 1.732 lliures, 18 sous i 3 diners. Aquesta quantitat està dintre del ventall de preus dels arrendaments d'abans de l'expulsió, dels quals tenim informació, encara que en ells no es comptava allò que s'obtenia dels serveis i la jurisdicció civil. A més a més, amb anterioritat a l'expulsió, els moriscos satisfieien una paga anual al voltant de unes 1.800 lliures per a respondre de les pensions anuals d'alguns censals, que després de l'expulsió els nous habitants ja no aportaven. Aleshores, el senyor deixava de recaptar, a conseqüència de l'expulsió, aproximadament entre 1.800 i 1.900 lliures. Resulta remarcable que s'obtingueren rendiments ordinaris³³ semblants als arrendaments anteriors a l'expulsió malgrat la sensible reducció del nombre dels seus habitants. Aquesta mateixa font ens informa que les cases habitades passaren de 181 a 62, i quedaren reduïdes a un terç del que foren. Encara que hem de tenir en compte que allò que es recaptava en el primer any del segrest segurament inclouria la jurisdicció civil, que el marquès mai no arrendava abans; aquesta partida, que no ens atrevim a valorar, s'hauria de descomptar, la qual cosa reduiria allò que s'obtenia després de l'expulsió.

2a.- Segons altres dades,³⁴ després de l'expulsió, d'Ondara sols s'obtenien 1.200 lliures. Aquesta mateixa dada apareix en la pàgina 328 del mateix document esmentat, però s'apunta que no estan incloses Vinyals i Pinella. Més endavant s'afirma que Pinella està en litigi amb el duc de Lerma i per aquest motiu no es pot poblar.³⁵ Respecte a Vinyals; s'indica que s'han fet establiments a En Cristòbal de Cardona, fill del marquès, pels quals paga més de 270 lliures, que equivalen al terç dels fruits que paguen els altres pobladors. S'afegeix que a Vinyals existeixen cristians vells que segueixen tenint terres com abans de l'expulsió i, que pel conjunt de totes les terres de Vinyals no hi ha ni hi haurà qui pague 700 lliures d'arrendament.

3a.- Al mateix document³⁶ es registren notícies de l'arrendament d'Ondara fet a Joan Hieroni Trento en 1612 per 1.800 lliures. Aquesta dada concorda millor amb el primer i és molt més fiable.

32. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 31 r.

33. És a dir, descomptat el fruit del pacte entre el senyor i els moriscos.

34. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 268-271

35. Pinella era una partida que en realitat estava dintre dels límits de Dènia, però les terres de la partida havien pertanyut a moriscos d'Ondara, vasalls del marquès de Guadalest, qui s'excusava en aquesta circumstància per a reclamar-la com a pròpia. El rei atribueix la seua propietat al Duc de Lerma. Vega l' *Assiento de las casas de los Titulos, Barones, y Dueños de los lugares que por la expulsión de los Moriscos del Reyno de Valencia quedaron despoblados*, document reproduït per Pascual Boronat y Barrachina en *Los moriscos españoles y su expulsión*; vol. 2; p.646 a 648.

36. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 340

Pel que hem exposat s'aprecia que el rendiment d'Ondara en els primers anys després de l'expulsió no canvia gran cosa respecte al que s'obtenia amb anterioritat. Però sí que es donava una importantíssima diferència; consistia en les quantitats que els moriscos entregaven al senyor per a amortitzar els censals sindicats per la universitat i aljama, ara no eren pagats pels nous habitants; en conseqüència els ingressos del senyor es veien reduïts aproximadament a la meitat dels obtinguts anteriorment a l'esmentada expulsió. Aquestes aportacions dels moriscos, més o menys voluntàries, no foren normals durant tot el segle XVI, tan sols començaren a realitzar-se en els darrers anys del segle o a principis del XVII per tal d'ajudar al senyor a fer front a l'apuradíssima situació en què es trobava a causa dels seus desmesurats deutes causats, entre altres coses, per les despeses hagudes en els judicis en què es va veure immers per a reclamar la propietat de les possessions del marquesat de Guadalest front a les pretensions d'En Francisco de Mendoza.

3.- Els habitants

3.1.- Abans de l'expulsió dels moriscos

Segons les dades aportades per Henry Lapeyre en la seua obra clàssica *Geografía de la España Morisca*,³⁷ els habitants d'Ondara són, durant el segle XVI, tots moriscos i el seu nombre i evolució són els següents:

1563 – 73 veïns

1572 – 80 veïns

1602 – 129 veïns

1609 – 160 veïns

Tanmateix en els documents que hem consultat no es confirmen aquestes dades subministrades per Lapeyre. Segons el que és registrat en aquests documents, ni el nombre de veïns coincideix, ni tots els habitants eren moriscos, encara que sí la majoria. Les xifres que hem trobat als documents són les següents:³⁸

Veïns moriscos 168

Veïns cristians vells 13

TOTAL 181

37. LAPEYRE, Henri: *Geografía de la España morisca*. Diputación Provincial de Valencia, 1986.

38. ARV RA, Parte 2ª; letra M, exp. 1333, p. 29 r

La xifra que ofereix Lapeyre per a 1602, les 129 cases de “nous convertits”, l'obté de la “Relación fiscal de los moriscos del Reino de

València”, que l'autor reproduïx en l'obra citada. Es tracta d'un document amb una finalitat fiscal explícita: s'imposa a cada comunitat morisca una taxa proporcional al nombre de veïns que la componen: 6 sous i 8 diners per casa. La forma més elemental d'evasió fiscal era l'ocultació de cases. A més a més, és altament improbable que de 1602 a 1609, en només 7 anys, en una etapa més propícia a la fugida que a la immigració, donada la creixent pressió a què es veïen sotmesos els moriscos, es donara un increment d'un 24% en el nombre de cases morisques d'Ondara. Però la xifra de 1609, les 160 cases de moriscos, s'aproxima més a la que hem trobat als altres documents, per la qual cosa ambdues es reforcen.

Cal recordar que les xifres de veïns no s'han d'interpretar com si foren habitants. Quan es parla de veïns es tracta de cases habitades o de famílies que tributen impostos o drets senyoriales. Conèixer la xifra exacta d'habitants a què correspon és impossible, ja que no s'elaboren censos estadístics fins ben avançat el segle XIX (amb alguns precedents en el segle XVIII). Per a establir una aproximació vàlida al nombre d'habitants, se sol multiplicar la xifra de veïns per un índex, que varia segons els demògrafs i els seus models, però que més comunament s'estableix al voltant de 4'1. Si l'apliquem al cas d'Ondara obtindríem que la població total s'aproximaria als 742 habitants dels quals uns 690, o més si fem cas del tòpic historiogràfic, no del tot demostrat, de la major fertilitat de les famílies morisques, i uns 53 cristians vells. En percentatges: un 93 % de moriscos i un 7 % de cristians vells.

3.2.- Després de l'expulsió dels moriscos

De després de l'expulsió posseïm altres dades que obtenim d'una declaració sobre l'estat de la vila, del primer establiment de camperols de després de l'expulsió i la nova carta pobla que regula les condicions del nou establiment. Totes aquestes dades corresponen a un curt període de temps³⁹ i són els següents:

Declaració corresponent a 1610 62 veïns

Establiment de camperols de 1611.....68 veïns

Esmentats en la Carta Pobra de 1611..... 21 veïns

En l'establiment se citen 70 poblaments, però és segur que dos no corresponen a veïns d'Ondara, puix que un és el convent i l'altre correspon a Na Francesca Bas de Borja, germana de l'esposa del senyor, aquest asentament degué fer-se a canvi d'algun deute, ja que anteriorment Na Francesca i el seu cònjuge havien servit com avalistes d'En Felip de Cardona.

Tampoc estem segurs que aquestes xifres incloguen els 13 veïns cristians vells d'abans de l'expulsió; de no incloure'ls, s'haurien d'afegir al còmput del total. L'expulsió havia eliminat dramàticament la comunitat morisca, i l'anterior minoria de cristians vells passà a ser l'única comunitat

39. Totes aquestes dades es troben en el mateix document en distintes pàgines. ARV RA, Parte 2ª, letra M, exp. 1333, págs.29 r a 31v para la declaración, pàgines 251 a 254 v per a l'establiment, 187r a 209v per a la carta pobla.

d'Ondara i el seu contingent es va veure quintuplicat, si considerem les tretze famílies incloses en aquestes xifres, o sextuplicat, si no les incloem. Però la població total es va reduir a un 38% o un 45 % del que fou abans de l'expulsió. L'afluència de "cristians vells nous pobladors" fou insuficient per a compensar l'enorme pèrdua demogràfica causada per l'expulsió dels moriscos. No podia ser d'altra manera; tenint en compte raons demogràfiques, la societat de l'Àntic Règim era incapaç de generar tal excedent demogràfic flotant; però tampoc els senyors afectats per l'expulsió saberen plantejar unes condicions atractives per a la instal·lació de nous pobladors als seus llocs. Desconeixem la procedència d'aquests repobladors, però pràcticament la totalitat dels cognoms que figuren a la carta pobla i a l'establiment eren comuns al regne de València anteriorment a l'expulsió; així que és de suposar que en la seua major part foren originaris d'altres llocs del mateix regne. Aquesta pareix ser la tendència general; així molts autors insisteixen en l'"origen bàsicament intern dels repobladors".⁴⁰ Si tornem a aplicar l'índex 4'1 per a un càlcul aproximat dels habitants, el resultat estaria al voltant de 267 i 320.

4.- Càrrega fiscal

4.1.- Abans de l'expulsió dels moriscos

Disposem de notícies bastant completes sobre les rendes pagades al senyor en l'any 1569.⁴¹ Les trobem en un plet pel qual s'embarguen les rendes de la vall de Guadalest i la vila d'Ondara. El 9 de setembre de l'esmentat any, l'algutzir i comissari reial En Jaume Catalá sol·licita a En Luis Ferrer, procurador general de la vila d'Ondara, que li faça una relació de les rendes que rep el senyor en aquesta població, després notifica als habitants que han de deixar de pagar al senyor i han de pagar, a partir d'aquest moment, al Rei. La relació presentada és, en síntesi, la següent:

- 1r.- La renda per cases i terras, és a dir, el cens, és de 696 lliures, que es paguen per meitats en Sant Joan de juny i Sant Miquel en setembre.
- 2n.- Les regalies són 70 lliures i es paguen de quatre en quatre mesos.
- 3r.- Pel forn obté 45 lliures que es paguen mensualment.
- 4t.- De l'hostal obté 45 lliures, que es paguen cada trimestre.
- 5è.- Del molí, 31 lliures, es paguen al final de l'any.
- 6è.- De l'horta que posseeix, el senyor obté 31 lliures en dues pagues, una per Sant Joan i l'altra en Nadal.
- 7è.- Del terç delme i del dret d'alcaidia extrau 120 lliures en dos pagaments, el dia de Tots Sants i en Carnestoltes.

El total és de 1.038 lliures anuals.

40. ARDIT, M.: *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Curial, Barcelona, 19993. Pág. 35 y ss.

41. ARV RA Procesos, parte 2ª ap.; letra S, exp.198

L'altre document on es detallen les rendes que es paguen al senyor és del temps immediatament posterior a l'expulsió, de 1610, però registra la situació immediatament anterior a l'expulsió.⁴² Planteja alguns problemes en la comptabilització de determinades partides, que figuren en quantitats de productes agrícoles o en jornals de treball la traducció dels quals a una unitat monetària cal inferir-la de dades generals de l'època. Encara que no es tracte de diners, no deixa de ser riquesa, renda que el senyor detrau dels seus vassalls. Sistematitzem la informació continguda en el document en el següent quadre:

Ondara, rendes senyorials abans de l'expulsió

Censos de cases i terres	874 L 18 s 8d
Regalies: tenda, molins, forn, hostal, carnisseria, peses i corredoria, horta, "meliocha" i "rajolar"	601 L
Terç delme i alcaidia	241L
Lluïisme	200 L
"Vinya": més de 20 jornals; 2/3 de vinya i 1/3 de oliveres i figueres	100 L de renda i 150 L d'oli
Almàssera	310 o 330 arroves (s'haurien de valorar)
Jurisdicció civil (no arrendada)	(Sense valorar)
Serveis ("manaments"):	
<ul style="list-style-type: none"> • Llaurar i cultivar la vinya: tants jornals com fóra necessari, tant de peons com amb aparells • 4 haveries de càrrega a València a l'any 	<p>S'hauria de valorar, descomptant els pagaments del senyor: 3 sous per jornal amb animals i 1s 6 d de peó</p> <p>S'hauria de valorar i descomptar els 9 s que havia de pagar el senyor per cada una.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • Obres en les dependències del senyor, amb peons i animals • Desplaçar-se fins a una llegua d'Ondara • Joves per a servir al senyor i als seus convidats 	<p>Valorar-les (el senyor no paga res per elles)</p> <p>A valorar (el senyor no paga res a canvi)</p> <p>A valorar (també és gratuït per al senyor)</p>
TOTAL dels drets senyorials arrendats	Segons anys, 2.050 L, 1.850 L o 1.800 L
Pel pacte amb els moriscos	1.887 L 4 s 7 d (encara que és possible que corresponguen a censals del senyor sols 1.030 L 2 s 8 d)

Aquest últim és més complet, encara que podem observar que la renda ha anat incrementant-se amb el temps. Així la renda procedent de cases i terres ha passat de 696 lliures a quasi 875, un augment del 25,7 %. La renda de les regalies ha passat de 191 lliures, el resultat de sumar els punts 2º a 5º del primer document, a 1.034,⁴³ lliures, aquí l'increment ha sigut molt fort, s'ha multiplicat per 5,4, encara que en 1569 no s'esmenta l'almàssera. En la reserva del senyor la renda ha passat de 31 lliures a 250,

42. ARV, RA Procesos, parte 2ª, letra M, exp. 1333, fol 29º a 40º.

43. Vegeu el càlcul d'aquesta quantitat més endavant; p. 16 i nota 49.

multiplicant-se per 8. El terç delme i l'alcaidia passa de 120 lliures a 241, la qual cosa suposa el doble.

El mínim increment percentual és el de major valor absolut i, en el conjunt d'aquestes partides, s'ha passat de 1.038 a 2.400 lliures, un poc més del 130 %. Possiblement l'augment d'aquests valors està relacionat amb l'augment del nombre d'habitants, puix que en 1569 deurien estar entre 73 i 80 veïns⁴⁴ i en vespres de l'expulsió eren 180. Calculant la mitjana del primer valor, 76,5 veïns, l'increment demogràfic seria del 135,3 %, bastant similar al de les rendes tingudes en compte. Igualment resulta coherent amb aquesta raó la menor pujada de les rendes procedents del cens de les cases i les terres, puix que les terres de cultiu no poden incrementar-se al mateix ritme que l'augment del nombre d'habitants. Quan augmenta la població, a mig terme disminueix la mida de les parcel·les, donat que un augment de la població implica un increment en el nombre d'unitats familiars que deuen disposar de la seua pròpia parcel·la. Unes parcel·les més reduïdes, però que deuen proveir la subsistència d'una família, generen menys excedent i aleshores resulta més difícil l'increment de l'exacció senyorial. Almenys, en allò referent a la terra conreada, l'augment de la renda és més difícil. Cap la possibilitat de l'augment de la terra conreada o de la intensificació de l'ús de la terra (del secà al regadiu), però la dotació tècnica de l'època i altres obstacles de caràcter social limitaven esta opció, que a més a més, quan es mamprenia, desencadenava l'anomenada "llei de rendiments decreixents"; en alguns documents medievals, a aquests nous camps de cultiu, de pitjor qualitat, se'ls denominava els "camps que buiden graners". Tanmateix, l'increment de les rendes provinents de les regalies sí que és possible i normal quan la població creix en quantitat; puix que es produeix un augment en el nombre d'usuaris d'aquestes instal·lacions imprescindibles que són monopolitzades pel senyor (si bé arrenda la seua gestió) i aleshores augmenten també les taxes recaptades per la seua utilització.

El document base d'aquest estudi⁴⁵ ofereix la xifra de 62 cases com habitants d'Ondara en 1611. En aquest document el senyor busca justificar la seua situació d'insolvència front a les pretensions dels seus creditors. És possible que, intencionadament, dibuixe una situació el més precària possible, que justifique la impossibilitat de satisfer les demandes dels seus creditors. En aquest sentit, com que les rendes dels senyors depenien de les terres i dels camperols sota la seua jurisdicció, una reducció en el nombre de vassalls resulta justificant suficient d'una minva en els seus ingressos. Però la xifra coincideix amb la que trobem en el document que registra l'establiment de nous pobladores en 1611; dels 65 que allí figuren, 62 posseeixen cases, si bé un dels posseïdors és el convent de Nostra Senyora de la Concepció. El senyor, en la seua línia argumental, atribueix la seua situació ruïnosa a la pèrdua de població provocada per l'expulsió dels moriscos, que no ha sigut compensada per la limitada aflluència de nous pobladors. Xifra la població anterior a 1609 en unes 180 cases, de les quals sols 13 serien de cristians vells (full 29 rº). En 1611 la població d'Ondara encara està reduïda a un

44 Veure apartat sobre els habitants.

45 ARV. Reial Audiència. Processos. Part II. Lletre M, expedient 1333 p. 29 rº a 40 vº.

terç del que era abans de l'expulsió. És de suposar que les 13 cases de cristians vells restaren a Ondara i que estan incloses en les 65 o 62 cases de 1611. Però la dràstica reducció d'ingressos no està causada simplement per la pèrdua de població. És molt més greu perquè el senyor i la comunitat morisca d'Ondara havien arribat a un acord pel qual els moriscos, mitjançant una taxa "ad valorem" de les cases i les terres que posseïen, es feien càrrec del pagament de les pensions anuals dels censals carregats per ells i, sobre tot, pel senyor⁴⁶ en una quantitat que en el document es xifra en 1887 lliures, 4 sous i 7 diners. Esta quantitat superava lleugerament els ingressos ordinaris del senyor; és a dir, per aquest pacte s'incrementaven els ingressos del senyor en un 100%; si bé és cert que eren utilitzats exclusivament per a fer front al deute censal. L'arrendament dels drets senyorials reportaven al senyor uns ingressos anuals de 2.050 lliures en 1.600, 1.850 lliures en 1.601, 1.800 L en 1.605⁴⁷ i 1.640 L en 1.607.⁴⁸ A més a més el senyor es reservava l'exercici de la justícia civil, que no incloïa en l'arrendament, que li reportava altres ingressos, no quantificats en el document; nosaltres no posseïm dades per intentar una aproximació.

Resulta curiós comprovar que la suma de les quantitats del que s'obté per censos, regalies, terç-delme i alcaïdia, lluíisme, "vinya" (en realitat, la "reserva senyorial", hort o secà de 20 jornals, plantat en dos terços de vinya i un terç de oliveres i figueres) és bastant superior al que el senyor està disposat a obtenir per l'arrendament del cobrament d'aquestes. El total de les quantitats que figuren en el document (pàgines 29 r° a 30 r°) és 2.166 lliures i 18 sous; i s'hauria d'afegir el valor de les 310 o 330 arroves d'olives que es recapten pels drets en espècie de l'almàssera, i la valoració que es poguera fer dels serveis als quals estaven obligats els vassalls del senyor ("los servijis" que figuren en el document: manaments en la "vinya", transport de càrregues a València en haveries, obres en les dependències del senyor...).

Resulta difícil valorar la càrrega fiscal que devien suportar les famílies cristianes velles abans de l'expulsió a falta de la carta pobla anterior. Sols podem intentar un càlcul aproximat, sense poder tenir en compte la diferent fiscalitat suportada per moriscos i cristians vells (llevat dels pagaments extraordinaris de l'acord abans citat). Pel document sabem que les 180 famílies (moriscos en la seua majoria, sols 13 cristians vells) pagaven anualment en concepte de cens sobre terres i cases (segons l'extensió i el valor de les mateixes que figurava en el cabreu o "cap patró") un total de 874 lliures, 18 sous i 8 o 2/3 de diner. Açò suposa una càrrega fiscal mitjana per família de 4 lliures, 17 sous i 2 2/3 diners, aproximadament.

A part devien suportar una càrrega fiscal corresponent a les regalies que està valorada en 601 lliures més 310 ó 330 arroves d'oli pel dret d'ús de l'almàssera, que valorades al preu de 325,1 diners en l'any 1601,⁴⁹ tindriem altres 433,5 lliures. El total de les regalies seria de 1.034,5 lliures. La qual cosa suposa una càrrega fiscal mitjana per família de 5,74 lliures,

46. "... conforme el concert i tracte els moros tenien fet sobre el pagar dites pensions... dits moros i cristians... feien una taxa segons el valor de la casa i terres que cadascú posseïa..." ARV Reial Audiencia. Processos. Part II. Llettra M, expediente 1333 p. 30 v°; pareix clar, perquè així ho corroboren altres documents, que els cristians vells d'Ondara estaven exempts d'aquest compromís; però el text conté certa ambigüitat, que podria ser interpretada en sentit contrari; si bé ens decantem per interpretar l'expressió "moros i cristians" no com moriscos i cristians vells, les dues comunitats, sinó com moriscos que són cristians, és a dir, cristians nous.

47. ARV RA Procesos. Parte 2^a, letra M exp. 1333 p. 30r^o.

48. Ibidem p. 30 r i següents; aquesta quantitat és el resultat de restar-li al total de l'arrendament d'aquell any les 1.550 lliures que aleshores reportava el tracte i concert amb els moriscos pel "que los moros donaven a mes de les rendes dominicals per a que dit marques pagas les pensions de sos propis censals..."

49. Hamilton, E. J. *El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501 - 1650*, p. 402. Edit. Ariel Barcelona 1975.

que unit al que hem calculat abans resultarien unes 10,59 lliures.

A més a més està el terç delme i l'alcaidia amb un valor conjunt de 241 lliures que representa 1,34 lliures per família.

El lluïisme és un impost que sols es paga quan les propietats es transmeten per venda, herència o altres, però que es valora a Ondara anualment en 200 lliures el que suposa una càrrega per família d'1,11 lliures.

El que pagaven per jurisdicció civil ens resulta impossible calcular-ho; la documentació en el nostre poder no ens dóna cap dada que ho facilite. A falta d'aquesta dada la càrrega fiscal mitjana que suportava una família camperola a Ondara era d'unies 13 lliures.

La recaptació de totes aquestes rendes, menys la jurisdicció civil, més les rendes de la reserva senyorial, de la qual s'obtenien 250 lliures, s'arrendava per un valor que depenia de la situació del mercat, però que en els primers anys del segle XVII oscil·lava entre 1.263 i 2.500 lliures, però que el normal era al voltant de les 1.800 lliures. Aquesta xifra és netament inferior al que es podia extraure de l'explotació directa, que segons els valors exposats seria de 2.600 lliures. És a dir, el senyor, amb una gestió més directa i racional haguera obtingut un rendiment notablement superior, un 45% més, de les seues possessions. Però eixa no era la lògica social de la noblesa. La diferència entre l'arrendament i el que es podia recaptar pels drets senyorias corresponia als guanys de l'arrendatari.

A tot açò se li havia d'augmentar la càrrega fiscal corresponent a l'església: el delme i la primícia; si bé ja no s'inclouen en el que hem denominat càrrega fiscal senyorial. El delme era un valor bastant variable que oscil·lava al voltant del 10 % de les collites. La primícia era una part del delme que cobrava el sacerdot local i que solia ser de 2/9 parts del delme, després s'apartava el terç delme i la resta era el delme que cobrava l'església metropolitana i que solia arrendar.⁵⁰ Podem intentar una aproximació al montant total del delme a partir del valor conjunt del terç delme i la alcaidia; però hem d'insistir que extracta tan sols d'una aproximació indicativa. Com l'alcaidia era un tribut senyorial per la vigilància que no solia ser molt important, podem suposar que la major part d'aquest epígraf corresponia al terç delme; aproximadament serien 200 lliures per al terç delme. Seguint aquesta argumentació el delme complet suposaria unes 600 lliures, descomptat el terç delme que corresponia al senyor i que ja hem calculat quedaven 400 lliures. Açò significava una càrrega fiscal per família de 2,22 lliures.

A tot açò s'ha d'afegir la quantitat que els moriscos es comprometeren a pagar de les pensions de censals que entre ells i el senyor devien i que era de 1.887 lliures, 4 sous i 7 diners, encara que en ocasions es diu que era de 1.550 lliures. D'aquesta quantitat correspon al senyor 1.030 lliures, 2 sous i 8 diners. La quantitat que suportava cada família era de 10,5 lliures, de les que eren per deutes del senyor 5,72 lliures, un poc més de la meitat (54,5 %).

50. Ardit M. *Els homes i la terra del País Valencià*, p. 112 i ss. Edit Curial, Barcelona 1993.

El total del que era suportat per la família camperola era, aproximadament, a falta de la jurisdicció civil, de 25,72 lliures. Tanmateix hem d'insistir en el caràcter extraordinari i tardà de la nova contribució acceptada pels moriscos. Per a retenir una idea més exacta d'allò que degué ser la pressió fiscal senyorial ordinària, cal descomptar, d'aquesta quantitat mitjana, 10,5 lliures del pacte entre el senyor i els moriscos sobre el pagament dels censals i les 2,22 lliures dels impostos eclesiàstics. Així que podríem prendre com vàlida també la quantitat de 13 lliures. Els deutes que s'afronten amb el pacte combinen una exacció senyorial, puix es paguen deutes del senyor, amb una situació d'endeutament propi de les aljames de moriscos.

4.2.- Després de l'expulsió dels moriscos

Per a conèixer la càrrega feudal que suporten els nous pobladors d'Ondara, disposem d'un document⁵¹ que reproduïm en format de taula i l'analitzarem estadísticament més endavant. Tots els que figuren en el document paguen en concepte de cens el mateix percentatge per les seues terres, que és l'establert en el ítem IX de la carta de població del 8 d'agost de 1611: 4 diners per jornal en el regadiu i 2 diners en el secà. És de suposar que amb les cases passara la mateixa cosa; en la relació no es detallen les característiques ni el valor de les cases, sols el cens que han de pagar; sabem que en la carta pobla el gravamen aplicat és d'un 1% del seu valor: 20 sous per cada 100 lliures de valor cadastral. Si acceptem que els antics pobladors estan inclosos en la relació, s'imposa la conclusió que també se'ls ha sotmès a les condicions de la nova carta pobla, suprimint les anteriors, a pesar que en cada un dels apartats d'aquesta s'insisteix en l'expressió "els nous pobladors". En cas contrari, les 13 famílies de cristians vells antics pobladors es regirien per les condicions anteriors a l'expulsió, que segurament serien distintes a les exigides als moriscos, puix era d'allò més habitual que ambdues comunitats suportaren una fiscalitat diferenciada, sent major la càrrega suportada pels moriscos. Com no disposem de la carta pobla anterior a l'expulsió, desconeixem eixes condicions. Per açò en l'epígraf anterior intentàvem fixar una càrrega fiscal mitjana, aglutinant les dues comunitats; amb la qual cosa sols preteníem establir un punt de referència per a la comparació entre els dos períodes.

51. ARV Real Audiencia, Parte 2ª, Letra M, expediente 1.333, p. 251 a 254v.

“Copia dels stabliments y reparticions de les cases y terres que se han fet en la vila de Ondara ab los noms y cognoms de les persones que les pocehixen y censos que responen.”

Nom	Béns	L	S	D
Steve Gomes not.	Casa		24	
	4 fanecades d'horta			2 2/3
	4 jornals de secà			8
	Total		24	10 2/3
Hereus de Miquel Hierony Gavila	Casa		25	
	9 ½ fanecades d'horta			6 1/3
	16 ½ jornals de secà	2		9
	Total		28	3 1/3
Luys Marques	Cases		42	
	7 fanecades d'horta			4 2/3
	12 jornals 1 fanecada de secà	2		1/3
	Total		44	5
Cosme Carpi	Casa		30	
	7 ½ fanecades d'horta			5
	16 jornals de secà	2		8
	Total		33	1
Gregori Vasques	Casa i corral		32	
	6 fanecades d'horta			4
	4 ½ jornals de secà			9
	Total		33	1
Pasqual Gavila	Casa		20	
Ysidro Vasques	Casa		28	
	7 fanecades d'horta			4 2/3
	9 jornals de secà	1		6
	Total		29	10 2/3
Joan Gomes	Casa		24	
	6 ½ fanecades d'horta			4 1/3
	1 jornals de secà			2
	Total		24	6 1/3
Pere Carpi de Cosme	Casa		28	
	4 ½ fanecades d'horta			3
	12 ½ jornals de secà	2		1
	Total		30	4
Miquel Ferrer	Casa		30	
	3 fanecades d'horta			2
	6 jornals de secà	1		
	Total		31	2
Candia Livillo y de Munyos viuda	Casa		26	
	8 fanecades d'horta			5 1/3
	14 jornals de secà	2		4
	Total		28	9 1/3

Elena Segarra de Ferrando	Casa	20	
	5 fanecades d'horta		3 1/3
	7 ½ jornals de secà	1	3
	Total	21	6 1/3
Francesc Siscar	Casa	26	
	4 ½ fanecades d'horta		3
	9 ½ jornals de secà	1	7
	Total	27	10
Joan Hierony Trenti	Casa i corral	36	
	9 fanecades d'horta		6
	7 jornals de secà	1	2
	Total	37	8
Miquel Gavila	Casa	24	
	7 ½ fanecades d'horta		4 2/3
	7 jornals de secà	1	2
	Total	25	6 2/3
Eugenia Mingot y de la Borda viuda, mare y llegitima administradora de son fill	Casa i pati	28	
	4 fanecades d'horta		2 2/3
	6 jornals de secà	1	
	Total	29	2 2/3
Luys Ramon	Casa	16	
	4 ½ fanecades d'horta		3
	2 jornals de secà		4
	Total	16	7
Pere Ordunya	4 ½ fanecades d'horta		3
	9 jornals 1 fanecada de secà	1	6 1/3
	Total	1	9 1/3
Maria Rojas de Ferrer	Casa	5	
Guillem Morato	Casa	5	
	9 ½ fanecades d'horta		6 1/3
	6 jornals de secà	1	
	Total	6	6 1/3
Joan Milla	Casa	30	
	6 ½ fanecades d'horta		4 1/3
	17 jornals 1 ½ fanecada de secà	2	10 2/3
	Total	33	3
Domingo Navarro	Casa	30	
	7 fanecades d'horta		4 2/3
	6 ½ jornals de secà	1	1
	Total	31	5 2/3
Gaspar Barber	Casa	32	6
	8 fanecades d'horta		5 1/3
	22 jornals de secà	3	8

	Total	36	7 1/3
Joan de la Marca	Casa	20	
	5 fanecades d'horta		3 1/3
	5 ½ jornals de secà		11
	Total	21	2 1/3
Pau Lleonart	Casa	20	
	8 fanecades d'horta		5 1/3
	7 jornals de secà	1	2
	Total	21	7 1/3
Joan Gonçalves	Cases	45	
	12 fanecades d'horta		8
	7 jornals de secà	1	7
	Total	47	3
Jaume Barber	Cases	34	
	9 ½ fanecades d'horta		6 1/3
	13 jornals de secà	2	2
	Total	36	8 1/3
Joan Llinares	Casa	30	
	9 fanecades d'horta		6
	12 jornals de secà	2	
	Total	32	6
Bertomeu Puig	Casa y pati	25	
	3 fanecades d'horta		2
	6 ½ jornals de secà	1	1
	Total	26	3
Gaspar Gonçalves	Casa	22	
	6 fanecades d'horta		4
	6 jornals de secà	1	
	Total	23	4
Llacer Ximeno	Casa	28	
	4 fanecades d'horta		2 2/3
	13 jornals de secà	2	2
	Total	30	4 2/3
Jaume Malonda major	Casa	4	
Francesc Vives	Casa	36	
	6 fanecades d'horta		4
	12 jornals de secà	2	
	Total	38	4
Pons Dura	Casa	6	
	3 fanecades d'horta		2
	11 ½ jornals de secà	1	10 1/3
	Total	8	1/3
Luys Banyuls	Casa i sequer	15	
	10 fanecades d'horta		6 2/3
	15 jornals de secà	2	6
	Total	18	2/3

Francesc Malonda	Cases	61	
	10 ½ fanecades d'horta		7
	10 ½ jornals de secà	1	9
	Total	63	4
Miquel Sanchis	Casa	20	
	3 fanecades d'horta		2
	2 jornals de secà		4
	Total	20	6
Alonso Yvars	Casa	20	
	½ fanecades d'horta		1/3
	5 jornals de secà		10
	Total	20	10 1/3
Pere Lugo Steve	Cases	40	
	14 ½ fanecades d'horta		9 1/3
	7 jornals de secà	1	2
	Total	41	11 1/3
Antonio Facadell	Cases	26	
	3 fanecades d'horta		2
	7 jornals de secà	1	2
	Total	26	4
Francesc Sendra	Casa	30	
	8 fanecades d'horta		7 1/3
	18 jornals de secà	3	
	Total	33	7 1/3
Pere Jaume Miralles	Casa	26	
	6 fanecades d'horta		4
	5 ½ jorns seca		11
	Total	27	3
Domingo Perez	Casa	40	
	9 ½ fanecades d'horta		6 1/3
	9 jornals de secà	1	6
	Total	42	1/3
Mº Francesc Vilanova	Casa	24	
	7 fanecades d'horta		4 2/3
	12 ½ jornals de secà	2	1
	Total	26	5 2/3
Tomas Milla	Casa	24	
	3 fanecades d'horta		2
	7 ½ jornals de secà	1	3
	Total	25	5
Joan March Bosca	Cases	78	
	Corral	6	
	11 ½ fanecades d'horta		7 2/3
	13 ½ jornals de secà	2	3
	Total	86	10 2/3

	Eugenia Eufemia Bosca	Cases	46	
		6 fanecades d'horta		10 2/3
		22 jornals 4 ½ fanecades de secà	3	8 1/3
		Total	50	6 (7)
	Francesca Bonaventura Bosca	Casa i pati	38	
		10 ½ fanecades d'horta		7
		20 jornals de secà	3	4
		2 sequers	2	
		Total	41	11
			43	
	Gabriel Pastor	Casa	28	
		9 fanecades d'horta		6
		11 jornals 1 fanecada de secà	1	10 1/3
		Total	30	4 1/3
	Pasqual Gavila de Guillem	Casa	18	
		5 ½ fanecades d'horta		3 2/3
		8 jornals de secà	1	4
		Total	19	7 2/3
	Justícia y jurats de Ondara	3 fanecades d'horta		2
	Joan Morato	Casa	17	
		2 fanecades d'horta		1 1/3
		3 ½ jornals de secà		7
		Total	17	8 1/3
	Marti Castell	Casa	20	
	Macia Soldevita	Casa	36	
		7 ½ fanecades d'horta		4 2/3
		4 jornals de secà		8
		Total	37	2/3
	Donya Francisca Bas de Borja	2 jornals de secà		4
	Maria Ferrandis de Marnat viuda	Casa	4	
		½ jorns seca		1
		Total	4	1
	Jaume Rovira	Casa	22	
		6 ½ fanecades d'horta		4 1/3
		16 ½ jornals de secà	2	9
		Total	24	1 1/3
	Damia Yvanyes	Casa	20	
		8 ½ fanecades d'horta		5 2/3
		14 ½ jornals de secà	2	5
		Total	22	10 2/3
	Joan Sapena	Casa	6	
		2 ½ fanecades d'horta		1 2/3
		3 jornals de secà		6
		Total	6	7 2/3

	Pere Moranta	Casa	30	
		6 fanecades d'horta		4
		Total	30	4
	Abraham Blanchet	Casa	16	
	Jaume Malonda menor	Casa	25	
	Pere Badia	Casa	7	
	Convent i monestir de Nostra Senyora de la Concepcio	Cases	80	
		3 fanecades d'horta		2
		Total	80	2
	Jaume Gavila menor	Cases	30	
		16 fanecades d'horta	1	2 2/3
		14 ½ jornals de secà	2	5
		1 sequer	1	
		Total	34	7 2/3

“Adverteixe que la casa y terres del dit Jaume Gavila no estan establides ni y a acte algu rebut de aquelles per ço que Jaume Gavila major procurador del senyor marques substituït per lo senyor conte de Sinarcas per ser pare del dit Gavila menor no pot fer acta en favor de son fill.

Certifique yo Vicent Joan Ferrer not haver rebut los actes dels stabliments fets en favor dels de la vila de Ondara nomenades y continuades en les presents quatre cartes los quals foren rebuts des de 30 de mars fins 3 de abril del present any MDCXI y repartides les cases y terres entre aquells segons en cada item se conte ab lo advertiment del stabliment de Jaume Gavila menor

Vicent Johan Ferrer not.”

També incloem, per a facilitar les comparacions, una sinopsi de la carta pobla posterior a l'expulsió dels moriscos. L'estudi estadístic de l'anterior taula de dades i la comparació de les situacions dels camperols a les dues etapes, les conclusions al respecte, així com a continuació de l'article quedarà per a una segona part que publicarem en un proper número de la revista.

Condicions contingudes en la carta pobla d'Ondara de 1611:⁵²

- I.- Els pobladors han d'avasallar-se al senyor, prestant els sacraments i homenatges de fidelitat; queden sotmesos a la seua jurisdicció.
- II.- El procurador del senyor anomena els primers càrrecs provisionals, fins la primera elecció. El procediment normal d'elecció serà: el

52. ARV Real Audiència. Processos 1333. Part II. Lletre M. p. 187 r a 209 v

- consell dels pobladors anomena el doble de candidats (dos per al justícia i quatre per als jurats...) i el senyor selecciona els necessaris segons les seues preferències. Es deixa oberta la possibilitat de crear altres oficials si així és convenient.
- III.- El notari Vicent Joan Ferrer té el privilegi d'anomenar el notari escrivà que assessorarà la cort de la vila. El justícia, seguint els seus consells, administrarà justícia gratuïta en primera instància. El senyor es reserva la facultat d'entendre en qualsevol causa presentada davant la cort, i d'anomenar jutge entés en lleis, en primera instància o qualsevol grau d'apel·lació. Si és en primera instància, continuarà essent gratuïta, i el senyor pagarà al jutge; però si és en apel·lació, els litigants pagaran els costos.
- IV.- El senyor es reserva el dret de repartir les terres i cases segons la capacitat ("lo poder") dels pobladors o al seu criteri, podent-se reservar per a sí les que considere oportú.
- V.- Els pobladors estan obligats a conservar i millorar les cases i terres on són establerts. En cas contrari el senyor pot imposar multes a la seua discreció i en últim extrem decomisar-los les possessions.
- VI.- Durant els dos primers anys els nous pobladors no poden vendre les possessions (terres, cases...) establertes, ni tampoc abandonar-les sense llicència del senyor.
- VII.- Els pobladors estan obligats a residir a Ondara, si falten més d'un mes, el senyor els podrà obligar a tornar sota amenaça de perdre les seues possessions a la vila, en les quals podrà establir a altres pobladors, sense que els seus anteriors posseïdors puguen reclamar "millores".
- VIII.- Si s'ha de mesurar i repartir alguna terra, les despeses es pagaran a mitges entre els pobladors i el senyor.
- IX.- Les cases, terres i possessions estan sotmeses a cens, lluïisme i fadiga. Les cases, a cens anual de 20 sous per cada 100 lliures – el 1% – de valor, el seu valor s'estimarà per dues persones expertes designades per las dos parts; senyor i pobladors; la terra, a 4 diners per jornal en el regadiu i a 2 diners per jornal en el secà. En cas de venda, pagaran de lluïisme 2 sous per lliura (0'1%); i per "carregament" de censal, 1 sou per lliura (0'05%). Els censos emfiteütics sobre les cases i les terres se satisfaran en una paga anual per la festa de l'Arcàngel Sant Miquel en el mes de setembre. La primera paga es farà efectiva en 1612.
- X.- Els "vassalls emfiteutes" pagaran per "responsió" i partició de fruits, a més a més del cens anual anterior, pels cereals de qualsevol tipus, en horta o de secà, un terç de la collita, una volta s'hagen descomptat el delme, terç-delme i la primícia i s'haja reservat una barcella per cada cafís (1/12) per al poblador. Pels arbres i fruits d'horta i secà

(ametlles, figues, raïm en pansa, oli i vi), un terç, una volta s'han descomptat el delme, terç-delme i la primícia. Les olives, amb 6 baralles per poblador exemptes de pagament de drets, s'hauran de moldre obligatòriament en l'almàssera del senyor, pagant el dret d'almàssera i moltura corresponent, sota pena de 60 sous. Cada casa està obligada a lliurar una càrrega de palla a l'any.

- XI.- Els nous pobladors poden plantar fins una fanecada d'alfals per alimentar als seus cavalls (“cavalcadures”), sense haver de pagar drets al senyor per la seua producció. Però si la veneren haurien de pagar el terç.
- XII.- El senyor deté la senyoria directa. Els nous pobladors s'estableixen com a emfiteutes; a més a més de vassalls són senyors útils de les seues cases, heretats i possessions. El senyor es reserva el lluïsmo i la fadiga, en cas de transmissió de possessions, i els altres drets corresponents segons els furs de València. Els vassalls han de reconèixer com únic senyor i jutge al titular de la senyoria. El senyor té dret a censar-los (“cabrevar-los”) i a exigir-los els títols de possessió quan ho considere oportú. Els vassalls han de complir amb les obligacions de l'emfiteuta segons els furs de València.
- XIII.- Els vassalls estan obligats a utilitzar las regalies del senyor, satisfent els pagaments corresponents. Aquests monopolis són: molí, forn, carnisseria, tenda, taverna, fleca i pes i corredoria. Està prohibida la venda al marge d'aquestes, sota pena de 60 sous i confiscació de les mercaderies i altres penes a discreció del senyor.
- XIV.- Els vassalls no poden oferir serveis equivalents a las regalies del senyor.
- XV.- El dissabte s'estableix com a dia de mercat; els comerciants forasters podran vendre lliurement i sense pagar drets qualsevol mercaderia, incloses les ofertes en les regalies del senyor. Els arrendadors d'aquestes podran vendre els seus gèneres en el mercat del dissabte, a preus fixats a l'inici de la jornada. També qualsevol veí de la vila. Però queda exceptuat el vi: primer s'ha d'acabar el de la terra; després pot entrar vi de fora, inclòs el produït per veïns de la vila però en altres llocs; que no podrà vendre's en quantitats inferiors a mitja quarta (1'4 litres).
- XVI.- La vila d'Ondara està carregada de censals. La justícia reial encara no ha resolt sobre l'assumpte. Quan falle, si la resolució els resulta onerosa, els pobladors seran lliures de abandonar el lloc, després d'així haver-ho declarat en el terme d'un mes, sense que el senyor els pugua forçar a restar; si haguessen fet alguna millora en casa o terres, el senyor haurà de pagar-la. Si no es pronuncien en eixe terme, s'entén que accepten la resolució i els capítols de la carta de població són vàlids.

- XVII.- El senyor es reserva allò que no és repartit explícitament en establiment.
- XVIII.- Els vassalls sols poden tenir ramat porcí establut en les seues cases o heretats i sense sobrepassar els 3 o 4 caps, sota pena de 60 sous.
- XIX.- El ramat llaner i de cabres no està limitat, però els pobladores pagaran anualment un diner per cap en concepte d'herbatge, el delme, terç delme i primícies de cabrits, bens i llana. Tampoc hi ha limitacions per als rusc; pagaran un diner per rusc a l'any.
- XX.- El senyor té la facultat de comandament, pot publicar i fer complir "crides", prohibicions i provisions, per a la "bona administració de justícia, pau, quietud i seguretat de les persones i béns dels pobladors i vassalls..." i el seu bon govern, sota pena, corporal o pecuniària, acord als furs, sense que els vassalls puguen recórrer a cap altra justícia que la del senyor.
- XXI.- Han d'establir-se unes ordenacions que regulen la normal convivència a la vila, reformant les ja existents. Seran establertes per dos veïns de la vila baix supervisió del senyor. Es publicaran perquè tots les coneguen, i es custodiaran a la cort de justícia de la vila.
- XXII.- Les dues parts, senyor i vassalls, estan obligades a complir els capítols de població sota pena de 100 lliures.